

Terra incognita: a világ női arca

Reflexiók

A nőarcú könyvtár című írásra*

A feminista filozófia jeles képviselője, Cornélia Klinger a nyolcvanas években elemző cikket írt a filozófiai nőtudományt akkoriban foglalkoztató kérdésekről.¹ Írásában cáfolja, hogy a filozófia, és általában a tudomány a nemi különbségek fölött lebegve az általános érvényű, örök igazságok kizárólagos birtokában lenne, mivel a nőket hosszú ideig kizárták a filozófiai reflexió műveléséből, s így „a férfi-alapú filozófiatörténet féllábas és hamis” – a (nőket elnyomó) hatalmi struktúrák és uralmi viszonyok igazolását szolgálja. A tanulmány magyarul első megjelenése után tizenkét évvel jelent meg, szerzője megjegyzéseket fűzött a fordításhoz, amelyben elmondja, hogy a közben eltelt években megtörtént a filozófiatörténet elfelejtett női teljesítményeinek felkutatása, valamint új, a nőkutatók által kidolgozott módszertani eredmények születtek. Része volt ez annak a hatalmas szellemi megújulásnak, amelyet a huszadik század hatvanas–hetvenes éveiben a feminizmus „második hulláma” indított el. A tudományterületek (irodalom-, történelem-, földrajztudomány, teológia, szociológia, közgazdaságtan stb.) alaptételeit feminista kritikának vetették alá. Az „első hullám” az előző századforduló idején a választójog elnyerésétől várta a nők helyzetének gyökeres változását. Azonban a hatvanas évekre kiderült, hogy a papíron létező jogok nem automatikusan érvényesülnek. Meg kellett fejteni, mi okozza a nemek közötti egyenlőtlenségek folytonos újratermelődését. Eközben Magyarországon az államszocialista berendezkedés felülről irányított nőpolitikája mellett tudomást sem lehetett szerezni a feminista elképzelésekről. 1968-ban (!) az egyetlen hazai női lap vezércikkben idézte Lenin kijelentését, hogy „mi elhatároljuk magunkat a feminizmustól.”

Írásomban a feminizmussal és a nemek társadalomtudományával foglalkozó hatalmas szakirodalomra támaszkodva – és a bőség zavarával küszködve – felhívnom a figyelmet néhány megfontolandó gondolatra, melyek a nemi sztereotípiák alapos elemzése után megváltoztatták az egész tudományt. (Nem egy szerző kuhni fordulatként értékeli ezt a paradigmaváltást.) A diszciplína kibontakozásával természetesen együtt járt a terminológia kialakulása is. Ezért félreérthető és problematikus a „feminista könyvtár” elnevezés használata *A nőarcú könyvtár* című írásban. A szókapcsolat még a köznyelvben is olyan intézményt jelent, amely feminizmussal kapcsolatos gyűjteményt tárol és épít, nyilvántart és hozzáférhetővé tesz. Léteznek ilyen gyűjtemények, bár komoly formában csak külföldön. (Az egyik legnagyobb közülük az Amszterdami Feminista Könyvtár. Benne megtalálható pl. Bédy-Schwimmer Rózsa néhány írása is.) E pontosítás után írásom további részében a női

* Kozmáné Sike Emese: *A nőarcú könyvtár* = 3K, 2000. január.

munka leértékelődésének okaira térek ki, előtte azonban néhány megjegyzés erejéig a feminizmus és a gender studies (nemek társadalomtudománya) fejlődésének egy-egy fontos mozzanatára utalok. Az „első hullám” említésekor könnyű helyzetben vagyunk, hiszen gazdag magyarországi hagyománnyal büszkélkedhetünk. A már említett Bedy-Schwimmer Rózsa és Glücklich Vilma neve jól ismert a nemzetközi szakirodalomban. Az ő kérdésfelvetéseik, problémamegközelítésük annyira modern, hogy munkásságuk közvetlenül kapcsolható akár a mai legkidolgozottabb elméletekhez is. A magyarországi feministák által szervezett 1913-as budapesti Választójogi Világkongresszus idején 3000 résztvevő képviselte az öt világrész lányait, asszonyait, és az eseménysorozatról 230 újságíró tudósított.

A „második hullám” történéseiből semmi nem jutott át a vasfüggönyön. A Replika című folyóirat 1994-es körkérdésére nem egy – tudományos pályán mozgó – kutató nő válaszolta, hogy a feminizmusról alig tud valamit. Ha fellapozzuk az akkor forgalomban levő lexikonokat, némi magyarázatot találunk arra, mi okozhatta a tájékozatlanságot. A tíz-húsz soros szócikkek egy mondatot sem vesztegettek a jelenkori feminizmus vagy akár a magyar hagyomány bemutatására. Ugyanakkor a második hullám idején vette kezdetét az a hatalmas elméletalkotó munka, amelynek ismerete nélkül nehéz elképzelni az igazán korszerű tudást. Emberileg is sokat veszít az, aki elmulasztja, hogy – akár férfi, akár nő – női szemmel is rácsodálkozzon a világra. A nők szocializációjuk során remekül megtanultak „férfiül”. Minél magasabb képzettségűek, annál hosszabb ideig tanulmányozták a jelenségeket egy olyan vonatkoztatási rendszerben, amelyet nélkülük alakítottak ki. Eközben óhatatlanul azonosulniuk kellett a férfiak alkotta következtetéseikkel. Ezek után megértjük, miért vezette be Elisabeth Schüssler Fiorenza, amerikai teológusnő² a „kyriarchátus” fogalmát, amely az uralkodási rendszert vizsgálja: a hatalmi piramis csúcsán a fehér, tehetős férfiak állnak, alján a színes, szegény nők. A piramist párhuzamos vízszintekkel tagoltan kell elképzelni, ahol az egyes szintek női fele ugyanúgy részt vesz az alatta lévő szintek férfiainak és nőinek kizsákmányolásában, annak ellenére, hogy a saját szintjén többnyire neki magának is csorbulnak a jogai. Ezzel közeledünk a Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban erőteljesen jelen lévő azon kritikához, amely az „egyes nők” felé irányul. Ha ugyanis meg akarjuk érteni a mindig felmerülő kérdést: hogyan termelődik újjá folyamatosan a nők hátrányát konzerváló struktúra, érdemes egy pillantást vetni a „token women” jelenségre is: „az a kiválasztott nő, aki kulturális szerephez juthat, és akinek cserébe fel kell vállalnia az ellen-bizonyítás feladatát; a példa státuszát kell magára vállalnia. Dicsősége és társadalmi sikere elszigeteli a többi nem sikeres nőtől. A 'boy-club', a férfiak klubjának tagja lesz, s így élvezheti azok esetleges kivételes helyzetét.”³ A baj csak az, hogy eközben a nőknek tulajdonított, jól hangzó tulajdonságok (érzelemgazdagság, empátia, szolgálatkészség stb.) miatt a társadalom a nők döntő, túlnyomó többségét igen változatos eszközökkel (nevelés, médiumok stb.) a „nőknek való”, vagy az ún. segítő foglalkozások felé tereli. „Valakinek gondját kellett viselnie a férfi sikergépezetéből származó melléktermékeknek és emberi törmeléknek, és a választás a nőkre esett.”⁴ Ebből a pozícióból nehéz jelentős befolyást gyakorolni a világtörténelem menetére, amely a férfiakra (szintén nagyon önkényesen) oktrojált tulajdonságok mentén „fejlődik”: agresszió, a Föld leigázása, hatalomvágy stb. Ebben a fejlődésben – mondja Schüssler Fiorenza – „igen nagy veszélyeket látok, mivel a globalizációt pillanatnyilag valóban a nők vállán akarják kihordatni.”

Mivel a gyakorlati döntések elfogadtatását általában a tudományos érvelés súlyával is igyekeznek nyomatékosítani a mindenkori hatalmon lévők, egyáltalán nem mindegy, mit állít a tudomány. (Pontosan száz éve – ami a történelemben egy másodperc tört része – Otto Weininger például azt állította: a nő amorális, a nő alogikus, a nőnek nincsen lelke... és nem érdemes folytatni.)

Ha manapság többet, igazabbat, izgalmasabbat akarunk megtudni „a” nőről, először is meg kell ismernünk néhány alapvető, mára letisztult fogalmat: „Az angol nyelvnek két szava van a *nem* megjelölésére: *sex* és *gender* (...) Az első szó alatt (melyet magyarra ’biológiai nem’ illetve a ’nemek közti biológiai eltérés’-ként fordíthatnánk) a nemek közti hormonális, testi vagyis a biológiailag leírható jegyeket értik. A *gender* (’társadalmi nem’) pedig mindazokra a mentalitás, viselkedésbeli és a társadalmi munkamegosztásban betöltött különbségre, mely általánosságban véve a férfiak csoportját a nők társadalmi csoportjától elválasztja. Ma már a társadalomtudományi megközelítések jelentős része nem biológiai eredetűnek tekinti a két nem mentalitása és viselkedése közti különbséget és az erre épülő társadalmi munkamegosztást. Így a férfiaknak és nőknek a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét, az alá- és fölérendelt pozíciókat sem a biológiai különbségekre vezetik vissza, hanem jelentős részüket a szocializációs minták hatásának tulajdonítják.”⁵

A nőtudomány legkülönbözőbb témáiról az elmúlt tíz év alatt magyarul is megjelent könyvtárnyi irodalomból tájékozódhatunk. Egy részük hiánypótló fordítás (könyv és folyóiratcikk vegyesen), de a hazai kutatások eredményeit is követhetjük már. Érdekes jelenség, hogy a jelentős folyóiratok mindegyike megjelentetett már feminista különszámot (*Tér és társadalom, Café Babel, Replika, Helikon, Educatio, Thalassa, INFO-Társadalomtudomány stb.*).

A pályák elnőiesedésének kérdése szempontjából két jelentős munka lehet segítségünkre. Az egyik fordítás⁶, a másik Nagy Beáta *Női menedzserek* című munkája.⁷

Stiegler tanulmánya több fontos momentumra hívja fel figyelmünket. Napjainkra olyan technológiai és munkaszervezési átalakulások mentek végbe, amelyek révén a sikeres teljesítmény egyik legfontosabb előfeltétele a szociális képességek fejlettsége lett. A tradicionális nőkép azt mondja nekünk, hogy a nők nemüknél fogva birtokában vannak e felértékelődött tulajdonságoknak. Mégis azt tapasztaljuk, hogy ha „női foglalkozásokban van ezekre szükség, továbbra is alulértékelik e készségeket. A foglalkozások és a nemek összekapcsolása tehát hierarchiát hoz létre.” A nemek jelképes rendje koronként, társadalmi formációnként eldönti, hogy mi számít nőiesnek, mi férfiasnak. (Gondolhatunk egyes természeti népekre vagy akár a második világháború utáni egyes női foglalkozásokra.)

A szerző rámutat arra, hogy a társadalom jó néhány (az egészséggel, a neveléssel, a regenerálódással összefüggő) problémát a magánszféra keretei között old meg, ezáltal ezek láthatatlanok és fizetetlenek maradnak, pedig elvégzésük gazdasági haszonban testesül meg egy másik szférában. (Ennek fényében megkérdőjelezhető lenne minden olyan érvelés, amely kemény gazdasági mutatókat vonultat fel annak bizonyítására, hogy miért nem jut több támogatás erre vagy arra a területre, mivel az alapul szolgáló számok nem tartalmazzák a – többnyire női – ingyenmunkát.)

„A tanulmány hozzásegít egy jelenség felismeréséhez, amelyet az ’elnőiesedés’ szóval szokás kifejezni, és ami a ’tipikusan női’ foglalkozások leértékelését, illetve

leértékelődését hordozza magában. Pedig éppen a rendszerváltás folyamán vált világossá az 'elnőiesedés' paradox volta: a kádári érában alulfizetett és alacsony presztízsű, pl. jogi szakmák 'nőiesedtek el'. Most pedig olyan mértékben 'férfiásodnak' vissza, amilyen mértékben jobban megfizetik őket.¹⁸ Ha már észrevettük ezt vagy más hasonló tendenciát, lehetőleg ne nőellenes következtetést vonjunk le belőle, hanem tanuljunk meg úgy a dolgok mögé pillantani, hogy inkább százszor növeljük önbecsülésünket, mint egyszer aláássuk. (Hiszen a foglalkozások presztízsének nemhez kötött mozgása aggasztó rejtett üzenetet is hordozhatna: mintha a férfiak hírből sem ismernék az elkötelezett pályaválasztást és a belülről fakadó hivatásszeretetet, mivel mindig oda „áramolnak”, ahol több a pénz. Ezt ugye nem gondolhatjuk komolyan. Inkább azt érdemes belátni, hogy a merev előítéletek mindkét nemnek ártanak.)

A másik munka, Nagy Beáta könyve úgy íródott, hogy alkalmas az önértékelés emberhez méltó szintjének fenntartására. A tíz éves kutatómunka eredményeképpen elkészült mű szemléletmódjában folyamatosan érvényesül a feminista kutatások kiváló ismerete, de szavakban is megfogalmazza a „kutatás tárgyai” – a nők iránt érzett szimpátiáját és szolidaritását: „Könyvemet tulajdonképpen azoknak a fiatal lányoknak, mai egyetemistáknak, pályájuk elején állóknak ajánlanám – amennyiben van még idejük olvasni –, akik megfelelő minta és támasz nélkül kénytelenek megküzdenni a munkahely elvárásaival és a társadalom (sokszor rejtett) előítéleteivel.” A kötet igen rövid bemutatása előtt álljon itt a már idézett Kolbenschlag idevágó mondata: „És most, hogy látom, amint volt leánytanítványaim a jogi egyetemek és menedzserképzők padjaiból hosszú évek után kikerülve, friss diplomájukkal különböző jogi cégekhez, vállalatokhoz és kutatóintézetekhez mennek el dolgozni, és úgy fogadják őket, mint díjnyertes versenylóvakat, elgondolkozom.”¹⁹

A női menedzserkről szóló munka bankárnőknek és ipari vállalatok női vezetőinek a pályáját kíséri figyelemmel. Életútinterjúk és egyéb módszerek segítségével rajzolja meg, milyen speciális vonásokat lehet felfedezni a megkérdezett felsővezetők karrierjében. Az első felmérést tíz évvel később megismételte a szerző. A kutatás nagyon sok kérdésre kereste a választ: van-e nőies vezetési stílus, milyenek a női döntéshozatali stratégiák, van-e szerepe a társadalmi háttérnek, származásnak a női karrier alakulásában, és így tovább. Bár szereplői presztízzsel rendelkező, magas státuszú nők, a szerző tisztában van azzal, hogy ők a „boldog kevesek”, és nem téveszti szem elől mindazt, amit egyébként a társadalomban tapasztal.

Nagy Beáta határozottan kérdez, és ha kell, élesen fogalmaz: „Miként alakulhatott úgy a társadalomtudományok fejlődése, hogy nincsen jelen a nőkről való gondolkodás – a feminista áramlatokról nem is beszélve! – a közgazdaságtanban, a gazdaságszociológiában, sőt általában a szociológiában? A nyugati paradigmákat, kutatási irányzatokat átvéve miként maradhat ki a nemek helyzetének elemzése? Hogyan lehetséges az, hogy miközben meghatározó 'nyugati' gazdaságszociológus professzorok elméleteinek és nézeteinek döntő többségét átvesszük, a nemek eltérő helyzetének elemzését sürgető megjegyzéseiket folyton és szándékosan elfelejtjük? Miért van az, hogy a társadalomtudósok – ha éppen foglalkoznak a nemek gazdasági viszonyaival – elsősorban a családon belüli nemi szerepeket elemzik? A család és a háztartás lenne talán a nők 'természetes' közege? Milyen okok húzódnak meg amögött, hogy a nőket, a női munkaerőt és egyben a női

szerepeket alulértékeli a gazdaság és a társadalom?” (Hozzátevve, hogy közben nem nélkülözheti, nem is akarja nélkülözni a női munkát.)

Ha rászánjuk az időt és a figyelmet egy ilyen vagy egy hasonló könyv elolvasására, és arra, hogy ezeket a kérdéseket az új felismerések fényében magunk is átgondoljuk, talán nem fogjuk az elnőiesedést olyan természeti csapásként elképzelni, amely ellen, mint árvíz idején, nagy erővel védekezni kell.

Ha elképzelünk egy olyan társadalmat, amelyben férfiak és nők egyaránt felszínre hozhatják bármilyen képességüket, kreativitásukat, és amelyben kisebb nyomás nehezedik rájuk, hogy beilleszkedjenek előre megírt szerepcikbe, akkor ott emberekről fogunk beszélni, akik különben teljes jogú férfiak és nők.

IRODALOM

- 1 Klinger, Cornélia: Mennyire férfias a tudomány? = 2000., 1998. 4. sz. 52–59. p.
- 2 Schüssler Fiorenza, Elisabeth: „A férfiegyháznak meg kell térnie” = Koinónia 1998. augusztus–szeptember 353–354. p.
- 3 Drozdik Orsolya: Kulturális amnézia avagy a történelmi seb = Balkon 1995. 1. sz. 4–7. p.
- 4 Kolbenschlag, Madonna: Búcsúcsók Csipkerózsikának. Debrecen, 1999.
- 5 Acsády Judit: A feminizmus kialakulása és mai kérdései. In: A kisebbségekből álló társadalom konfliktusai. Szeged, 1998.
- 6 Stiegler, Barbara: A foglalkozás nem nemek kérdése. Ford. Krén Ildikó. Bonn 1994.
- 7 Nagy Beáta: Női menedzserek. Budapest 2001.
- 8 Stiegler i. m. A fordító előszava.
- 9 Kolbenschlag i. m.

Elekes Irén Borbála